

Ett oskrivet samarbetsavtal

Forskningsdeltagarnas upplevelser av ett avhandlingsprojekt

AV EVA ERSON

det var en instinktiv känsla av pinsamhet, säger en av de unga män som porträtterades i min avhandling "*Det är månen att nå...*" *En studie i några datorintresserade pojkars språk och föreställningsvärld* (1992), när vi diskuterar hans läsarreaktion. En annan som också fått ett helt kapitel tillägnat sig betonar: "Första gången jag läste boken var det ju känslostorm: 'Här står ju allt!' Du hade krupit in under skinnet på en. Många tolkningar var fullträffar och jag tyckte: 'Det här vart väl för mycket, va!'" Han fortsätter: "Nu är jag ju jättestolt över att ha fått vara med, men då kände jag mig utelämnad och naken. Nu har jag fått mer perspektiv på det."

Det jag vill beskriva är hur forskarens blick, på gott och ont, har drabbat de unga män som deltog i mitt forskningsarbete och hur de väljer att förhålla sig till den utifrånblicken. Tydligt är att de på olika sätt känt sig utelämnade och skyddslösa, trots den möjlighet som de i avhandlingsarbetets slutskede hade att ge synpunkter på min tolkning eller att be mig utesluta för dem känsliga avsnitt: "Men", säger en av dem, "man visste som inte: 'Ska jag stryka över eller...?' Man kände som: Det kommer att framgå av ditt arbete att man vill gömma

undan — och då koncentreras ju blicken. Även om du har gått med på att gömma undan nånting så kommer den som läser det att känna på sig att det är... en 'gravad' hund (skratt)." Tron på min förmåga att till läsaren förmedla något mellan raderna är tydlig i detta uttalande och återspeglar kanske främst en känsla av utsatthet och sårbarhet.

Jag har — ur deras perspektiv — ställt ut dem för världens blickar. Som forskare har jag sett mer än de väntat, mer än de önskat och jag har tagit mig rätten att uttrycka det i en offentlig publikation. Men den andra sidan av detta offentliggörandets mynt är berömmelsen: "Titta, här står det om mig!" kungör de för kompisar. När den första "chocken" lagt sig talar de med stolthet om sin medverkan i mitt forskningsarbete: "En tredjedel av den här boken handlar om mig", kommenterar en av de porträtterade, och någon menar att det var "en kick, faktiskt, att läsa om sig själv". En motsatt reaktion, besvikelse, kan förmärkas hos dem som inte alls eller bara marginellt skymtar i arbetet. För en av dem blev den första reaktionen över att inte ha fått något eget porträtt lämnad, men sen kom undran: "Jag då? Men jag då, ska jag inte få va' med alls? Står det ingenting om mig där? Är jag med nån-

stans?" och sedan, när han upptäckt sig själv i den mer sammanfattande texten: "Det har jag sagt och *det* har jag sagt. Det var kul att se att man fanns med."¹

Samtliga citat här — liksom de kommande — är hämtade från eftersamtal som gjordes med de i avhandlingen berörda unga männen sex—elva månader efter publice-
ringen.² Syftet med eftersamtalen var att utröna vad som händer hos den forskningsdeltagare som ställer sitt liv och sin röst till forskarens förfogande, en fråga som starkt upptog mig under senare delen av avhandlingsarbetet. Jag vill således i denna artikel belysa forskningsstrategiska och metodologiska aspekter på samspelet, något som mer sällan gjorts i forskningen. I huvudsak är det forskningsdeltagarnas förhållningssätt som problematiseras, både med tanke på den påverkan de utsatts för genom arbetet och deras aktiva val och agerande.³ Först diskuterar jag reaktionen på den blick som i och med avhandlingen riktades mot dem och därefter belyser jag den reflektion som samarbetet oss emellan gett upphov till hos dem. Jag diskuterar sedan de tänkbara skälen till att de låtit sig dras in i ett forskningsarbete som detta och avslutar med vad jag ser som en *ömsesidighet* i projektet.

Blicken utifrån

I avhandlingen har jag för egen del valt en dubbel blick: Jag har i tre porträtt *inifrån*, med deras röst och ögon, sökt gestalta tre unga mäns sätt att, ofta motsägelsefullt, tala om och tolka sin subkultur. Men jag har också riktat forskarens *utifrånblick* mot dem genom att dels lägga min egen tolkning efter porträtten, dels skriva in deras språkspel i ett större sammanhang, den västerländska, "manligt" rationalistiska vetenskapliga och teknologiska världen.⁴

Min utgångspunkt i denna artikel är de

unga männens reaktioner på den färdiga avhandlingen: De visar förskräckelse och glädje över att de blivit så synliggjorda. *Men hur förhåller de sig till innehållet i den bild jag gett av dem?* Att läsa om sig själv "är som om du tittar dig i spegeln", säger Janne om sitt porträtt, "och du ser hur andra ser dig. Du får reda på vem du egentligen är. Jag har kunnat se mig själv på ett annat sätt än annars." Janne låter, åtminstone i detta direkta uttalande, min bild stå oemotsagd; det är som godkände han den som en sann bild. Detsamma tycks Lennart göra:

Lennart: Varje gång jag läser om mig själv så ser jag att jag tydligen är värre än jag trodde — man har inte tänkt på det. Alla har ju alltid sagt att jag varit prylgalen... men nu finns det ju utskrivet så...

Eva: Så du tror det är sant, därför att det är utskrivet?

Lennart: Nä, men det är ju jag själv som har sagt allt. Och när jag läste boken så insåg jag att det stämmer, det som står där. Då insåg jag hur jag är, vad jag tycker om och så där.

I flera uttalanden återkommer de till att de är korrekt citerade eller att andemeningen i deras utsagor varit sannfärdigt tolkad. Därmed tycks de också vara beredda att ta till sig tolkningen jag gjort; min blick på dem tillåts påverka deras egen. Är det då inte så att jag skapat dem en image som de *måste* leva upp till? "Nej", menar Lennart, "det är ju jag som skapar den, du har ju bara återgivit det jag har sagt i stort sett." Något av en självuppfyllande profetia har kanske ändå varit verksam när man ser hur Lennart ovan resonerar om min tolkning och hans förändrade förståelse av sig själv. Men man kan också ana en viss kärvhet och kritik i Lennarts uttalanden, kanske rent av ett ifrågasättande av min tolkningsversion. Att porträttet, spegeln, har påverkat deras syn på sig själva är tydligt även i Mattias' kommentar: Först tyckte han inte bilden av honom stämde riktigt, men sedan "har jag tänkt att jag är väl ganska mycket den här personen som posi-

tivt håller uppe humöret både på mig själv och andra”.

Framför allt tycks det dock vara mitt trogna återgivande av deras uttalanden som gett sanningshalt åt tolkningarna; det hela blir ”objektivt”, ”rätt”. ”Vi accepterade vad som stod där”, ”Jag vet ju vad jag har sagt”, ”Det var ju precis som det stod”, låter några omdömen. ”Jag kan vara nöjd med den bild som blev av mig”, menar Janne, ”men jag kan också vara missnöjd med den ungefär på samma sätt som man är missnöjd med ett foto av en”. Anders är mer reserverad: ”Det var någorlunda rätt det man sagt.”

Mer distanserat och avståndstagande resonerar de om andra utifrån kommande blickar och åsikter och om hela avhandlingen. Petter påpekar att ”det en person har skrivit om t.ex. mig, det är trots allt en reflektion av vad den personen tycker om en. Samtidigt går det aldrig att få en hel bild av en person.” Mattias å sin sida har protesterat mot den, som han tycker, orättvist positiva bild jag gett av honom; jag har gjort honom till ”the good guy” och inte tagit upp hans negativa sidor, menar han, och detta har skapat en obalans mellan de tre porträtten.⁵

Jag tyckte det var ”the good guy”, ”the poor guy” och ”the bad guy”, men det kanske inte var *meningen* att det skulle framstå så. Nu har jag förstått att det ju var ganska stora drag hos oss som du ville ha fram. Jag har också fått mer känsla för vad som var kärnan (i avhandlingen) så att säga. Tidigare när jag läste den så tittade jag bara på mig själv. Men vid disputationen fick jag en känsla för vad som var *kärnan* i den, och det var ganska viktigt för det är väldigt lätt att fixera sig på sina egna saker.

Han går ett steg ytterligare i sin distansering och skärskådar min utifrånblick. Som framgår av följande citat modifieras dock hans kritik ständigt av ett både-och-resonerande.

När man läser (avhandlingen) känner man verkligen att det är *du* som betraktar *oss*, ganska mycket. Samtidigt kommer det igenom väldigt mycket av en själv, *va*. Men det är ändå en gnutta av att *du*

betraktar *oss*. Och om man vet att du betraktar *oss* så förstår man att du ser miljön så. Det är ju kanske inte så som *vi* ser miljön, men det är ju rätt objektivt. Ändå har du fått med rätt mycket hur vi upplever den. Det ligger ungefär hälften—hälften, vårt sätt och ditt sätt att se på det. Jag kanske skulle vilja ha hundra procent mitt sätt att se på det, men det stämmer ju inte hundra procent med Lennarts sätt att se på det, *va*. Så därför är det ganska viktigt att *du* betonar, att *du* visar på *ditt* sätt att se på det. Det är ju rätt objektivt.

I mitt arbete är arenan min, påpekar således Mattias. Han framhåller också att ingen har tillgång till hela sanningen, varken jag eller någon bland dem, och det är därför legitimt för mig att skildra dem på mitt sätt. Trots allt, tycks han vilja säga, så visas respekt för deras liv och arbete i detta sätt att beskriva: ”Du har lyckats ha ena foten innanför och andra foten utanför och ändå stå i balans på nåt sätt.” För egen del konstaterar jag att det finns en kritisk punkt för den forskare som både vill synliggöra vissa för forskningen intressanta frågor — som t.ex. språkspel och livsform inom datavärlden — och samtidigt varsamt handskas med de människor som ställt sig till denna forsknings förfogande. Jag återkommer till detta i en senare artikel.

Ytterligare en utifrånblick, mediernas, drabbade pojkarna i samband med publiceringen av avhandlingen och disputationen. Tidningarna betonade i skrivierna mestadels sådant som väckte deras ilska. Men styrkan i reaktionen varierade. Någon säger:

Det var nånting jag hade sagt som dök upp i Svenskan: ”Kolla jag finns med i Svenska Dagbladet!” Men så hade dom tolkat ganska så uppåt väggarna och det blev jag lite irriterad över.

En annan anser att en journalist hade

knäckt till det på nåt underligt sätt så det handlade egentligen inte om språk utan om insnöade datafreakar. Jag blir ju alltid sårad när journalister av okunnighet eller dålig fostran eller ... dålig utbildning — inbillning — hoppar på datorintresserad ungdom och drar alla över en kam som ligister och systemförstörare.

Ytterligare en säger:

Från början reagera jag därför att det var en sån hjärtesak, det var en sån känslig sak, så att om dom missuppfattade minsta lilla grej... då vart jag skitförbannad och tyckte: 'Har dom inte mer vett?' Men sen har jag väl kanske fått en mer objektiv syn på det: Dom *kan* kanske inte sätta sig in hundra procentigt i det, det har dom inte tid till... Det är ju väldigt mycket deras egna fördomar som lyser igenom.

Den mer samfälliga kritiken av journalisterna är att de varken refererat avhandlingen korrekt eller tagit uppgiften att ge en seriös bild av pojkarna och deras intresse på allvar. Utifrån blicken har stört dem; några har blivit sårade, medan andra haft större förmåga att sända tillbaka blicken, att själv förhålla sig distanserat till journalistiken och stämpla den som ovederhäftig och fördomsfull.

Reflektionen — den egna blicken

Givetvis har vårt gemensamma arbete, det under cirka fem år pågående samtalet, samt publiceringen av porträtten påverkat dessa unga mäns blick på sig själva. Utifrån våra samtal har de fortlöpande reflekterat över sig själva och den egna verksamheten.⁶ Janne anser att

vi prata ju om saker och ting som man annars överhuvudtaget aldrig tänker på. Det är inget sånt man ständigt och jämt går och pratar om eller tänker på. Så det kom ju fram, liksom, det som är nånstans långt bak i skallen. Så det är klart, allting vi gör dagligdags det påverkar oss ju förr eller senare på något sätt.

Petter menar likaså att samtalen säkert fått honom att revidera sitt sätt att se på vissa saker och uttryckte sin belåtenhet över detta:

Så fort du pratar med en person så måste du — om du verkligen lyssnar på den andra — tänka på det som sägs... Alla människor har idéer, man blir alltid färgad utav det man pratar om. Jag tror också det

är en bra idé att ha intervju flera gånger om, med tidsintervall emellan. Jag hann ändra mig rätt mycket mellan första och sista samtalet, tror jag.

Också Anders kände att samtalen fungerat utvecklande för honom:

Det har blivit som varje gång man har haft intervju om nånting, då har man varit tvungen att själv tänka efter var man står nånstans, vad man tycker och tänker. Och det kommer man ihåg. Några år senare så kan man nog jämföra, så kan man se hur man förändras. Och man får en referens till sig själv. Det är faktiskt ganska så roligt: kunna se på hur man själv förändras, för i annat fall märker man det aldrig.

I dessa uttalanden bekräftas något som Mattias uttryckte redan under den fortlöpande samtalsserien under avhandlingsprojektets gång. Jag citerar från avhandlingen (Erson 1992):

Det är så kul att komma hit, det sätter myror i huvudet så att man börjar tänka. Det är vissa frågor som man aldrig tänkt på, så det är ganska så kul att man tänker på det. Det ger ganska mycket, och sen får man en lite ny bild på sig själv också. Det har varit som en liten avstamp varje gång jag har kommit hit.

Mattias betonade således redan då den spegel, "en ny bild", som hållits upp för honom. Samtalen i sig har tjänat som uppmaning till och medel för reflektion över den personliga utvecklingen. I eftersamtalen framgår att hans eftertankar också uppehållit sig vid mindre självcentrerade frågor. Han har i efterskott t.ex. läst en del av den litteratur som jag hänvisat till i avhandlingen. Bland annat har han fascinerats av Wittgensteins sätt att undersöka språket ur olika synvinklar och själv blivit mer språkligt intresserad, mer reflekterad över olika personers språkbruk. Hans tankar har också berört forskningstraditioner:

Jag tycker det är kul, för i och med att jag varit med en forskare (=med dig) och läst vetenskapsteori så får man reda på hur sättet att forska kommit fram och hur man kommer närmare och närmare san-

ningen, vilka metoder som använts och hur ingenting är sant utan bara så... ganska nära sanningen, den bästa hittills. Det här med humaniora har man ju alltid tyckt — det är så lätt att tycka det — är flum. Men det har man fått en... annorlunda... Jag vet inte, det känns lite befriande att inte ha sån fördom längre utan man kan se att man *kan* inte forska på samma sätt när man har att göra med levande människor som hela tiden förändras.

Jag tycker mig ha haft en sån där strikt naturvetenskaplig syn, men det jag tycker är så fantastiskt med det här, det är att du kan ju visa att man kan ha god vetenskap, man kan göra bra forskning och definiera om vissa såna här så-måste-det-va, va. Man ska ju t.ex. vara kritisk mot materialet, det ska vara hypotesprövningar och massa såna grejer — det är ju inte lika lätt att definiera för *dig* som för en som tittar på en järnbit som vibrerar. Men jag menar: Hur ska man då bedriva forskning på ditt område — det *blir* ju inget (om man måste hålla sig till det strikt naturvetenskapliga). — Man måste ju framåt nån gång, va.

Det gemensamma projektet har inspirerat till funderingar om främst den egna personen men också — som här — om vetenskapens villkor.

Överhuvudtaget uttrycker dessa unga män förnöjsamhet och glädje över att ha fått vara med i projektet som helhet: "Det är kul att titta tillbaks på sig själv", "Jag är jättestolt över att ha fått vara med". Men det finns också en vilja att distansera sig från den spegelbild avhandlingen håller fram, den person man var några år tidigare. Det kan vara plågsamt att se sig själv i gammal upplaga i mångfaldigt reflekterande spegelbilder: "Jag hatar att höra mig själv på band eller se mig själv på bild eller film. Och sen att läsa om sig själv, ganska ingående, det är lite pinsamt", säger Janne med emfas. Porträttet blir ett foto som han är missnöjd med och som han delvis vill retuschera:

Janne: Det finns drag av den personen som är rätt så — åtminstone nu — fjantiga. I och för sig har jag väl utvecklats.

Eva: Så det finns vissa drag som du egentligen inte vill ha så mycket att göra med?

Janne: Nä, det var ju *då*! Jag känner som inte igen

mig själv just nu i det i alla fall. Jag har ju ändrats en del, förhoppningsvis till det bättre.

Just att man är en annan person nu än då är något som de alla på något sätt återkommer till:

Anders: Ofta är det som: "Onej! Har jag sagt det där? Ahhh — ångest! Hur var jag så dum för några år sen?" För man har ändrat sig så mycket så att... det stämmer inte riktigt det man tyckte tidigare.

Eva: Tror du att du ändå faktiskt kan ha sagt så här?

Anders: Jaa då. Det känner jag igen. Men jag har ändrats väldigt mycket sen dom här intervjuerna gjordes.

Avhandlingstexten har också fått några av dem att först känna igen inte bara delar av den *egna* personligheten utan också varandra och att sedan se nya sidor hos kamraterna och få lust att utforska dem. För Lennart var det en upplevelse att se sina kamrater i närbild och detta ledde till att han tog nya initiativ:

Jag visste inte att Mattias var en sån poet. Jag tyckte (redan innan) att han var trevlig och rolig men som jag uppfattade honom i boken så var han ganska annorlunda. Och det var mycket mer personligt. Jag hade aldrig pratat med honom så där personligt — inte med Janne heller, i alla fall inte så djupt. Nu efteråt har jag ju pratat med Janne ganska mycket — åkte dit och hälsa på honom också. Det var ju så mycket som jag inte visste, som inte han prata om med oss... eller med fler än en åt gången i alla fall. Måste nog vara nån som han har väldigt stort förtroende för, när han pratar om nåt sånt, men han kanske såg en möjlighet att prata om det med flera när han insåg att det skulle komma ut i boken så han slapp säga det själv. I alla fall dom som visste vem han var i boken skulle...

Lennarts inlevelse i Jannes liv har vidgats. Mattias å sin sida menar att mycket av det som belyses i avhandlingen, t.ex. Lennarts sätt att "tvärgöra saker", det är sånt han känt på sig men aldrig tänkt på. Också Petter tyckte sig bättre förstå hur de andra fungerade, när han läste avhandlingen. Det fak-

tum att de ingått i ett gemensamt forskningsprojekt tycks alltså också ha bidragit till att skapa förståelse för andras liv och förhållningssätt och att — för några av dem — hålla kvar gemenskapen.⁷ Boken fungerade distansnerande för dem både i betraktandet av sig själva, varandra och miljön och gav nya insikter. Om de läst mer än om sig själva i boken — flera av dem har läst om och om igen just om sig själva och inget annat — så slets deras ofta ensidigt riktade blick bort från det egna jaget; de släppte självfixeringen och kunde leva sig in i andras liv och se större sammanhang.

Varför ställde de upp?

En fråga som upptagit mig är: Varför ställde pojkarna upp på mitt forskningsarbete för snart sagt tio år sedan? Varför lät de mig göra intrång i terminalrummet, varför tog de hand om mig och varför stod de ut med att komma till de mötesplatser jag utsåg för våra bandade samtal, i regn och snöstorm, under värmeböljans sommarkvarar eller mörka höstkvällar? När jag nyligen frågade Lennart detta under en lunch sa han efter en stunds funderande: "Jag tror inte det var något sånt som att vi skulle få vara med i en bok som föresvävade oss. Du var helt enkelt en vuxen som frågade och då svarade vi. Man svarade när vuxna frågade."

Min förståelse av dem är nu inte att de var så följsamma. Minnet av hur några av de pojkar jag spelade in i terminalrumsmiljön närmast saboterade inspelningarna dröjer fortfarande kvar. Det var prassel med papper, framprovocerat pipande i apparaterna i närheten av inspelningsapparaturen osv. Men vid de samtal som jag bad dem komma till utanför skoltid och utanför skolans lokaler *samarbetade* de i hög grad. Men varför samarbetade de? Vad fick de i utbyte? Möjligt är att Lennarts svar är giltigt för våra tidiga kon-

takter, men det håller inte hela vägen. Skälen till att de ställde upp tycks med tiden ha blivit mer komplexa. Spår av detta återfinns både i eftersamtalen och i de tidigare samtal.

Ett av skälen till deras goda vilja att medverka i forskningsarbetet är med all tydlighet det som redan diskuterats ovan: Vårt möte var en stimulans. De fick för det första en möjlighet att formulera sina tankar; min utifrånblick och begränsade kunskap om datorer och praxis i datorvärlden gjorde det nödvändigt för dem att *översätta* sin värld för mig. Men det var också en utflykt mot nya mål; jag tog upp frågeställningar som förde dem långt utanför dem själva — ut i funderingar om vetenskapens roll, om teknikens betydelse och om samhällsansvar. Det var "våldigt stimulerande", "våldigt spännande" och utvecklande att få "tänka till" om sådant som man annars aldrig skulle ha reflekterat över. Mina oväntade frågor gav dem stoff för fortsatt tankearbete och även för samtal med varandra och andra.

För flera av dem tycks det också vara så att de började tänka på sin egen person på ett sätt som de var ovana vid, medan andra stärktes i en redan påbörjad självreflektion. De fördes in i funderingar om sina förhållningssätt, känslor, värderingar och attityder både till tekniken och till andra människor. I samtalen blev de tvungna att blicka in i sig själva och utåt mot mig, försöka göra sig gripbara. Men det största förändringsarbetet har skett i deras mer eller mindre frivilliga, kontinuerliga tillbakablickande på sig själva mellan samtalen och efter läsningen av avhandlingen. På så sätt har hela vårt gemensamma projekt fungerat som en byggsten i "deras konstruktion av sig själva" (Fornäs m.fl. 1990:53). Det har fördjupat deras självbild och fått dem att se sig själva med nya ögon. Emellanåt har de då blivit varse sådant som de inte uppskattat i sin person. Jag vill således påstå att vårt möte i viss mån

har fört dem in i eller påskyndat deras identitetsprocess. Denna "påtvingade" utveckling har synbarligen inneburit både smärta och välkommen draghjälp i vuxenblivandet.

Glans och ära har också fallit över dem. Fullt synligt för världens ögon i den mån de velat berätta för vänner och bekanta att de varit del av mitt arbete. Dolt men tyst njutet tillsammans med kamraterna för dem som velat behålla det hela mer för sig själva. De har — oberoende av om de upplevt porträttet eller sina kortare bidrag i avhandlingen som obehagliga eller angenäma — "varit med". En forskare har funnit dem värda att synliggöra: "Det är ingen förut som sett vad *vi* haft för gemenskap. Det är ingen utifrån som sett hur vi upplever det." Att någon ägnat en bok åt dem och deras språk och föreställningsvärld visar att "man är någon". Mitt intresse för dem har gjort dem unika.

Vuxenkontaktens betydelse är ytterligare en dimension i vår samverkan. Det är påtagligt att många ungdomar i vårt samhälle har fått vuxna att utbyta tankar med. Så var också tydligt bland dessa unga män. Även om någon hade både flickvän, kamrater och god relation till vuxna och någon annan var livligt engagerad i klubbverksamhet, så framgick det att de andra inte hade så många samtalsrelationer där de t.o.m. kunde diskutera existentiella frågor, vare sig med jämnåriga eller vuxna. Jag var en vuxen som de inte stod i något givet beroendeförhållande till, en som inte var förälder och inte lärare. I mig fann de i stället en utanförstående som både ville höra dem säga "allt" de ville säga och som gav dem relativt gott om tid i varje möte. Där var de huvudpersonen, utan konkurrens med andra. Att jag fanns där under sammanlagt cirka åtta år fram till publiceringen av avhandlingen, gjorde kanske också att de började lita på någon slags kontinuitet och därför i viss mån kunde anförtro

mig tankar som de av olika anledningar inte ville diskutera i andra sammanhang: "Man har längtat nästan att få bli intervjuad, då har man fått tänka på nya saker, nya tankebanor. Många gånger har man ju kanske inte *vågat* tänka på vissa saker annars." Hur betydelsefull kontakten kunde vara illustreras av Anders' återberättade funderingar om hur han upplevde sin situation när flera av hans kamrater men inte han blev kallade till manussamtal: "Man kände sig utanför. Men sen fick jag ju boken och så blev det fortsatt kontakt." Forskaren var en unik vuxenkontakt för dem, och våra samtal fick dem att fundera över sin situation, se lite mer medvetet på den och klä sina tankar i ord.

Samtalen oss emellan har, i stora delar, haft en oförutsägbar form (se Erson 1992:23 ff). Mellan mig och var och en av dessa unga män har ett samspel utvecklats, som i varierande grad skilt sig från samspelet med de övriga. I mötet har de och jag, om inte växelvis så i alla fall inte alltid enkelriktat, försökt styra och påverka. Ur ett aktörsperspektiv (se not 3) är det intressant att iaktta *hur de samtalsstrategiskt använt sig av mötet* och på vilka sätt de har värnat om sig och satt upp gränser mot forskaren. Flera av pojkarna påpekade under samtalsserien — och också senare i eftersamtalet — att frågorna ofta var svåra. Av det samlade materialet framgår att deras förhållningssätt då var att antingen avvisa frågorna eller försöka säga något litet om dem. Petter medger att han helt enkelt ibland undvikit att svara, om han inte velat blotta sig. Den undanmanövern tror jag givetvis att alla, medvetet eller omedvetet, tagit till då och då. Samtalet har i de fallen närmast fungerat som en *utfrågning*, där forskningsdeltagaren endast gav korta, plikt-skyldiga svar.⁸ För Mattias del framgår av eftersamtalet att han dessutom — åtminstone emellanåt — gjort mycket medvetna val:

”Titta här står det om mig”, säger en av de unga män som deltog i Eva Ersöns forskningsarbete. Till skillnad från de många gånger flyktiga meddelanden och texter som ”flyter” omkring på dagens datanät, har meddelandet på den så kallade Rökstenen från 800-talet bevarats till vår tid. Viljan att kommunicera består, det är bärarna av kommunikationen som förändrats genom tiderna.

Janne har du kommit närmare. Jag har ändå så att säga "hållt" lite granna: 'Det här är en privatgrej och vill du prata om det, då får du stänga av bandspelaren.'

Trots den strategin tyckte han till en början efter att ha läst avhandlingen att han skulle ha "gett en kallare bild. Jag skulle inte ha varit så personlig." För Janne däremot känns det "bäst att vara ärlig om det inte är alltför pinsamt eller farligt".

Emellanåt — och lite olika ofta för olika personer — använde de sig av strategin att börja svara på frågan och snabbt glida över till andra funderingar eller till omfångsrika monologer. I det fallet kan man ibland tala om ett *berättande*, där forskningsdeltagaren genom sin ordrikedom och narrativa förmåga t.o.m. ibland tar över och bestämmer samtalets innehåll. Det mest påtagliga exemplet på denna samtalsstrategi i avhandlingen ger porträttet av Lennart.

Men annars tycks samtalsformen mest ha fungerat som en möjlighet dels att ventilerat det man önskat, dels att komma in "i nya tankebanor" genom de frågor eller problemställningar jag tagit upp. Här kan man återigen finna ett berättande men man skönjer också en strategi som alla använt någon gång, nämligen att helt enkelt föra fram ämnen som *existentiellt* berört dem. Vi kan tala om ett *bekännande* med en närmast *terapeutisk funktion* (se not 8). Att jag inte varit så "stenhård" eller krävt att de alltid skulle hålla sig "inom ämnet" har också skapat ett naturligare och mer avslappnat samtalsklimat och, säger Mattias, "då får du en äktare bild av oss".

Delansvar i forskarens projekt

Vilka tankar har de om vår samverkan och vår relation? Från början, i terminalrummet upplevdes jag som "mystisk".⁹ "Alla tyckte det var väldigt spännande: 'Forskare? Oss?'",

säger någon. Andra berättar snarare om en viss olust, åtminstone i början.

"Va . . . vad gör hon här?" Och så gick man bakom ryggen på dig och prata med kompisarna: "Måste hon vara här?" Du var som främmande och man ville inte säga nåt dumt . . . Och då blir man väldigt reserverad. Men i och med att du varit där ett tag, då blir det ju en naturlig del . . . Du smälter in i miljön. Man tänker inte på att du är där.

Trots det tilltagande förtroendet så förmärks, helt naturligt, en osäkerhet beträffande mina förehavanden:

Man var inte riktigt säker på vad du skulle göra med den där informationen, man var ju nyfiken på vad du ämnade göra med det — om du skulle göra någon bok eller avhandling eller om det skulle bli nåt som bara låg på en hylla . . .

Och hur du skulle vinkla det, det visste man ju inte heller — om man skulle framställas som en tokig hacker eller nånting.

Beträffande min gestaltning av dem i avhandlingen har de alla varit restriktiva med kommentarer, både i manussamtalet och senare i eftersamtalet. Att Mattias trots att han blivit berörd av sitt porträtt inte "skippat nästan rubbet", när han hade möjligheten i manussamtalet, beror på, säger han, att jag då inte skulle "fått nåt material alls".

Så man kände att man fick bju' på sig själv när man läste det. Jag hade ju sagt det själv och jag måste ju stå för det jag säger.

En anledning till att förhålla sig så passiv till något som ändå berörde honom kan vara det som Mattias framhåller: Min forskningsuppgift är ju just att tolka, att visa vad *jag* som forskare kan se i deras språkspel. I det tycker de sig tydligen inte ha rätt att hindra mig. Mattias förmedlar något av ett moraliskt dilemma: "Jaha, nu har hon ägnat stor del av sitt liv till att sitta och lyssna till oss, våra band och . . . år ut och år in." Så även om texten kanske svider lite i honom så är det i främsta rummet min "grej" och det måste han

stödja. Han framställer det som en hederssak att inte beröva mig ett arbete som upptagit mig flera år; han måste låta mig hantera det material som han en gång gett mig: "Man känner sig delaktig i det som ett slags projekt. Man har som personligt engagerat sig i det."

Att låta mig fritt förfoga över samtalsmaterialet framstår således som en personlig och rätt tvingande klausul som Mattias formulerat i *ett oskrivet samarbetsavtal* oss emellan. Han har i reda ordalag uttryckt ett delansvar i mitt avhandlingsarbete. Så tror jag också att de andra sett det, även om det hos dem mest framkommit i fragment och bisatser. I min situation som forskare var också jag utsatt: Jag behövde dem.

Därför kan man också förstå kommentarer liknande denna: "Det var kanske en lättnad om inte annat när boken kom". I olika styrkegrader uttrycktes den åsikten. Hur "pinsamma" vissa delar av avhandlingen än kändes för dem personligen så blev det "i alla fall" en avhandling till slut. "Jag var imponerad av att du hade lyckats, imponerad av att du kunnat åstadkomma nånting av *det där*", säger Janne. I resonemangen om avhandlingen berör Mattias också *min* utsatthet för den yttre blick som även träffat dem:

Det märkte man ju att det var en strid om din avhandling. Det hade man ju läst i tidningarna och allting. Jag förstod att det är ett icke vetenskapligt sätt att engagera sig i objekten om man säger så. Du kan ju inte stå utanför och betrakta bara. Du är ju med. Så fort du betraktar så påverkar du.

(Men) det är det jag tycker är så bra med det där. Alla tycker det är så bra att du fick rätt starka personliga... Det var inte som om du gav en femminutersintervju utan man *såg* att du gått på djupet med det.

Inte bara de utan också jag är orättvist behandlad av en del journalister, menar Mattias. Han bryr sig om hur mitt arbete refererats:

Har dom inte ens intervjuat dig? Har dom bara bläddrat igenom boken eller har dom... läst någon annan tidning och bara skrivit av det? Fast vissa har gjort det bra. Dom vill mer visa att det finns ovanligare forskning, dom har visat att du har gått mot strömmen; dom kanske inte fick med allt, men någonting budskap kom fram och det är bättre det. Huvudsaken är att det skrivits bra om det i *någon* tidning.

Mattias är också den som mest explicit talar om att han är indragen i en *relation till mig som person*. Detta ställer honom inför vissa problem: Att jag som utanförmänniska har sett dem och velat beskriva dem för yttervärlden har i någon mån gjort mig till en i gruppen. Där är man lojal och ställer upp på varandra. Men han är också osäker på relationen:

Av alla personer jag känner så... det är ingenting som liknar den relationen. Man känner att det är unikt på så sätt att man kommer nog aldrig att känna någon person... på samma sätt som dig. Det är ju väldigt unikt. Så man är ju lite *rädd* om att ha kvar kontakten också, man vill som inte... Men jag har väldigt svårt ibland att veta hur jag ska... Jag är så här: Många gånger vill jag stoppa folk, saker och situationer i olika fack så att jag vet hur jag har det. Och jag har många problem att veta hur jag ska förhålla mig till dig. Vart ska jag sätta gränsen?

Hur ska jag bete mig när jag träffar dig privat, för då är det väldigt lätt att ungefär som med en lärare eller någon myndighetsperson: Ska man bara säga hej eller ska man...? Jag menar: Vad har du för tid? Hur engagerad är *du* egentligen.

— När jag sitter här, då är du sjuttiofem procent forskare ändå. Jag tar det på vänskapssätt men jag låter ändå inte... för då känner jag att jag tar upp din tid, att jag måste få prata en längre stund... och då kanske du känner att... då måste jag ju veta att du är beredd att lyssna på det.

Vågar han ta upp mer personliga problem med mig och har han rätt att göra det? Är jag tillräckligt engagerad för att ge honom det utrymme? Det är insiktsfulla frågor som Mattias ställer. Mattias ser mig i viss mån som terapeut men räknar med att forskaren i mig kan vara otrogen mot dem. Jag betraktar dem i hög grad ur mitt forskarperspektiv,

ett utifrån-perspektiv och gör dem därmed till objekt. Mattias har, liksom de andra, sett sin sårbarhet och åtkomlighet för forskarens blick och bedömer att han måste värja sig. Han ser möjligheten till ett utvidgat, mer vänskapsbaserat samtal men vågar inte ta det för givet; hans förtroende kan bli missbrukat.

Forskningsdeltagarens vågade insats

Det som aldrig direkt diskuterades i manussamtalen var just den egna åtkomligheten, för forskarens blick och penna och därigenom — trots anonymiteten — också för allmänhetens blick. Detta slår dem, tycks det, först när avhandlingen föreligger. Nu känner de sig avklädda och utställda till allmänt beskådande av forskaren. Rädslan för att vara igenkännlig konkurrerar med känslan av upphöjdhet och stolthet och en önskan att "alla" ska veta. Anonymiteten är både lugnande och frustrerande ur ett offentlighetsperspektiv.

Genom avhandlingen träffas de på oväntade sätt av forskarens blick; det skrivna är sant, i betydelsen troget deras uttalanden, och tolkningen är ofta "fullträffar". En viss distansering sker genom att de någon gång påpekar en snedhet i tolkningen och genom att de samtliga betonar att de nu är en annan person än den de en gång var. Men utifrånblicken påverkar den egna förståelsen; de tvingas in i både självreflektion och reflektion om datormiljöns värderingar och ibland också om forskning och kunskapssyn. Förståelsen för kamraternas personliga hållningar har dessutom vidgats.

Dessa unga mäns deltagande i forskningsprojektet som helhet har fungerat som "en sorts utmaning i reflexivitet" (Fornäs m.fl. 1990:53). Men deras beredskap och villighet att möta utmaningen har givetvis skiftat. Olika personer har samtalsstrategiskt

använt sig av våra diskussioner på olika sätt; de har satt gränser mot forskaren, antingen genom att utveckla det de själva varit intresserade av, rent ämnesmässigt eller personligt terapeutiskt, eller genom att med olika medel undvika att möta frågorna.

Under en expansiv fas av deras vuxenblivande har forskningsdeltagandet bidragit till att göra dem till "någon" och skänkt dem stimulans för tanken, glans och ära och en unik vuxenrelation. Samverkan med forskaren har emellanåt skapat osäkerhet och olust men glädjen och lättnaden över att "det ändå blev nånting" är också tydlig. Det finns i deras kommentarer ett stråk av upplevt delansvar; de vet att de varit viktiga för forskningsprojektet. Men forskningsprojektet har också varit viktigt för dem. Under processens gång har ett tyst samarbetsavtal slutits mellan forskare och forskningsdeltagare.

Noter

¹ Ett misstag som jag gjorde och vars effekter beklagligt nog uppenbarades för mig först under eftersamtalen var att jag bara lät de enskilt porträtterade personerna komma till manussamtalen, dvs. de samtal där de gav sina synpunkter på det kapitel som handlade om var och en av dem. I dessa individuella porträtt var det ju främst *deras* språk och förhållningssätt som ställdes ut för en allmän publik. Ingen av dem hade således fått läsa hela arbetet i avslutat skick, dvs. de andras individuella porträtt och mina resonemang om övergripande kulturmönster. Det är mycket troligt att en läsning av avhandlingen i sin helhet skulle ha gett en annan förståelse av gestaltningen av den egna personen. Dessutom hade de som överhuvudtaget inte kallats till manussamtal nu hört talas om dessa av kamraterna och naturligt nog känt sig förbigångna. Givetvis skulle de alla ha fått läsa de avsnitt som berörde deras gemensamma språkspel och miljö.

² Jag har lånat termen *eftersamtal* från Fornäs m.fl. (1990).

³ Jag anknyter här till den utvecklingspedagogiska diskussion som ser individen både som en i viss mån

formad "produkt" av ett system och som en aktör, en medskapare.

⁴ Om dubbelheten i denna ansats talar Eva Lundgren bl.a. i artikeln "Att uppenbara det dolda" (1992).

⁵ I vad mån denna upplevda obalans skapat olust i kontakten kamraterna emellan vet jag inte. Kanske är det också detta faktum — att han upplever sig som orättvist gynnad i porträttbeskrivningen — som gör det lättare för honom att rikta kritik mot min tolkning än för dem som eventuellt ansett sig mindre positivt beskrivna och tolkade.

⁶ I Fornäs m.fl. (1990) diskuteras orden reflexivitet och (själv-)reflektion. Den senare termen reserveras där för en medveten eftertanke eller fundering över t.ex. det egna självvet, medan reflexivitet får stå för alla former av "fysisk, psykisk, social eller kulturell självspiegling". Jag tolkar skillnaden i formulering hos dem så att reflexivitet *inte* syftar på en *medveten* eftertanke. I denna artikel låter jag termen *reflektion* stå för både den medvetna, besinnande eftertanken och den mer omedvetna funderingen om något, i detta fall både självvet och verksamheten, eftersom jag finner det både ogörligt och — för mitt syfte — onödigt att försöka göra en klar distinktion mellan begreppen.

⁷ "Det blev någon slags sammansvetsning. Det var 'vi' ungefär och det är... (skratt) lite unikt skulle jag vilja säga!", kommenterar Mattias den gemenskap som i viss mån alstrades av att de fördes samman av mitt arbete.

⁸ I Fornäs m.fl. (1990) presenteras tre samtalsstrategier eller "diskursiva strategier", nämligen bekännandets modus, där samtalet i mycket fungerar terapeutiskt, utfrågningens modus samt berättandets modus, där forskningsdeltagaren gärna gör samtalet till ett lustfyllt berättande. Som framgår har jag "vardagliggjort" terminologin något.

⁹ Sammanlagt besökte jag dem i terminalrummet under cirka arton månader.

Litteratur

Erson, Eva, 1992. "Det är månen att nå..." *En studie i några datorintresserade pojkars språk och föreställningsvärld*. Umeå: Institutionen för nordiska språk.

Fornäs, Johan; Lindberg, Ulf & Sernhede, Ove, 1990. *Speglad Ungdom: forskningsreception i tre rockband*. Stockholm: Symposion.

Lundgren, Eva, 1992. "Att uppenbara det dolda." I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3:1992.

Summary

*An Unwritten Contract:
The Experiences of Research Volunteers*

The aim of this article is to describe what happens to people who make themselves available for research. Based on discussions with five young men who were presented to a general public in my Ph.D. thesis, I have examined their varying reactions to this public exposure. It is obvious that the publicity caused embarrassment, but what is most striking is that they seem to have gained a great deal from their eight-year involvement in a common project. Our continuous discussions have helped them in their identity process and in becoming adults; they have become interested in new issues and come to apprehend the research project as a joint venture where they cannot withdraw their contribution (i.e. their spoken and tape-recorded thoughts) without hurting the project. Between them and the researcher a mutual but unwritten contract seems to have come into being.